

UDK 821.162.6.09

Franc Zdravec

Ljubljana

NACIONALNA IDEJA IN NARODNI RAZDOR V LUČI SLOVENSKEGA ROMANA OD 1909 DO 1997

Nacionalna ideja je rodovitna vzmet slovenskega romana, še posebej v dvajsetem stoletju. Razgled po petnajstih (15) romanih med letoma 1909 in 1997 med drugim dokazuje, da nacionalna ideja v njih ni niti romantična zanesenost niti agresivnost, ampak je defenzivno/demokratsko slovenstvo, ki odločno vztraja na svojem tisoč- in večstoletnem etničnem prostoru. Ti romani so umetniški dokumenti trdoživega ljudstva, o katerem pravi pisatelj Ivan Cankar: »Narod mehkužnik bi dušo izdihnil ... ti pa, tisočkrat ranjen, v trpljenju utrjen, ... praviš: 'Nikarte! Ta burka je stara že tisoč let!'«

Nekaj romanov s snovjo vojnih let pa ne more mimo tragičnega narodnega razdora, ki ga je povzročil in podpiral okupator, izvedla pa ga je tradicionalna slovenska ločitev duhov, ki se je v tridesetih letih zaostрила, v letih 1941–1945 pa še fizično soočila kot radikalni katolicizem in zgodovinski materializem.

The national idea has been an effective impetus to the Slovene novel, particularly in the 20th century. A survey of fifteen novels published between 1909 and 1997 shows, among other things, that the national idea in them is neither romantic enthusiasm nor aggression, but, rather, defensive and/or democratic Slovenism, resolutely persevering in its ethnic territory of a thousand and several hundred years. These novels are the artistic testament of a resilient people, about which Ivan Cankar said: »A weakling nation would have given up the ghost, ... but you, injured a thousand times, hardened by suffering, ... you say: 'Come on! This farce is already a thousand year old!'«

However, a few novels on the topic of war cannot get past the national rift, ignited and upheld by the occupying forces. It was carried out by the traditional Slovene polarization of genius, which escalated in the 1930s and was physically brought face to face in 1941–1945 as radical Catholicism and historical materialism.

Ključne besede: nacionalna ideja, bratski razdor, nacizem, etnocid

Key words: national idea, rift between brothers, Nazism, ethnic genocide

I.

Tisočletno obzorje o Slovencih in oporoka o njihovi prihodnji nacionalni ideji sta na začetku stoletja vpisana v roman *Kurent* (1909) Ivana Cankarja. Globino njegove nacionalne ideje naj predstavijo nekateri miselni motivi tega poetičnega besedila:

- Nazadnje mu (= stvarniku) je ostalo polno perišče lepote; razsul jo je na vse štiri strani, od štajerskih goric do strme tržaške obale ter od Triglava do Gorjancev in rekel: »Veseli ljudje bodo živeli tod; pesem bo njih jezik in njih pesem bo vriskanje! ... bogatejši so pač drugi jeziki; pravijo tudi, da so milozvočnejši in bolj pripravi za vsakdanjo rabo – ali slovenska beseda je beseda praznika, petja in vriskanja.«
- Komaj si stopil na svet, si bil, ti narod sužnjev, suženj med narodi. Otrk si bil, pa že suženj!

- Doklej še boš romal, kam boš priromal, suženj? Ali je tvoj cilj gora povečanja, ali je gora poslednjega trpljenja?
- Močan si, o slovenski narod! Tisoč in petsto let krvaviš, izkrvavel nisi! Narod mehkužnik bi dušo izdihnil, še sveče bi mu ne žgali, še bilj bi mu ne peli – ti pa, tisočkrat ranjen, v trpljenju utrjen, ti komaj zmaješ z rameni pod težko sovražno pestjo in praviš: »Nikarte! Ta burka je stara že tisoč let!«

Navedeni miselni motivi so narodni manifest v tuji, habsburški državi pred prvo svetovno vojno. Pod slovesno besedo utripa sporočilo: ali svoboden ali nikakršen narod. Cankar v IV. poglavju romana razprši dvom v prihodnost Slovencev in narodno usodo poveže s socialno svobodo. Nadaljuje s Prešernovo alternativo ali svoboda ali smrt (*Uvod h krstu pri Savici*) s klicem: »Ne daj mi dočakati, o Gospod, da bi se glasila tuja govorica po teh krajih! Ne daj mi dočakati, da bi storil suženj suženjsko smrt! Moč mu dodeli, da raztrga vrvi – če je treba, da umrje, naj umrje svoboden!«

V romanu *Kurent* je veliko pesimističnega, povezanega s tedaj katastrofalnim izseljevanjem Slovencev v tujino, v Ameriko. A nič manj ni v njem optimizma, poguma in vere v narodovo prihodnost, je tvorna pobuda, da bo narod vendarle enkrat odstranil tujo oblast.

Leta 1913 je Lojz Kraigher izdal slogovno naturalistični, po temeljni misli pa narodnoakcijski roman *Kontrolor Škrobar*. Svojega junaka je takole opisal: »Škrobar je skombiniran tip za reprezentante nacionalne mlačnosti, strahopetnosti pred nasilnim in surovim Nemcem in nemškutarjem, skoraj bolestone, podedovane in vedno znova sugerirane ali vtepane nesposobnosti za pogumen naroden odpor ... Škrobarjev je bilo skoraj pol milijona in le malokdo izmed njih bi ne bil sposoben izdati svojega brata pod pritiskom Loschniggov, Loschinskich, Pokorniggov ter v neznosnih duševnih stiskah suženjskega življenja pod avstrijskim, idiotsko cesarskim in kraljevim in prusko germanskim Viljemovskim jarmom.« Škrobar je nosilec zavesti, ki se je odločila, da ne bo mogla rešiti slovenskega naroda, ker je kot Slovenec obremenjen s suženjsko mislijo ter ne pozna poguma in junaštva, životari brez lastnih idej, voli nemško stranko in se nazadnje ustrelji. Škrobarstvo je pomenilo narodno smrt. Kraigher je v romanu sunil tudi v literarno iredento, s katero je Hans Bartsch v romanu *Das deutsche Leid* ponaredil Slovenske gorice v duhu pangermanske ideje.

Ob koncu vojne je Vladimir Levstik izdal roman *Gadje gnezdo* (1918). Psihika frontnega prizorišča vdira vanj kot stranska snov, vendar ga je šteti za vojni roman, ker so epske osebe z njo neposredno prizadete. Odpor do germanstva in renegatstva ter narodna svoboda tvorita miselno in akcijsko osišče epske zgradbe. Steber narodnega odpora je kmetica in mati Kastelka, ki ne mara dati svojih sinov za tuje državne interese. Svojo zemljo varuje pred germansko grabežljivostjo in med drugim izhruje tudi tole misel: »Tod čez ne pridete, kanalje! Satan vas vzame prej kot mene – in nas, ki smo tu doma.« Če se v prvem delu romantično viharno upre vojni, prepričana, da jo zgolj s svojo voljo zaustavi, v drugem delu obupa nad svojo močjo. Sklepni del romana je v marsičem simboličen. Dva sinova ji požre vojna, najmlajši se vrne iz internacije, kamor so ga pognali zaradi narodne zavesti (pisatelj avtobiografski motiv). Na smrtni postelji ga ozdravi angel zaščitnik, kar je svojski simbol za narodovo nesmrtnost.

nost. Miselni motiv, »da nihče ne iztrebi naroda, ki bo segal, trdo zaraščen v svoji zemlji, z duhom do najvišjih zvezd«, pa nadaljuje odmevno misel Otona Župančiča – sintezo domačijstva in kozmopolitstva.

Razpad Avstro-Ogrske in nastanek Jugoslavije Slovencem nista prinesla popolne svobode. Imperialisti so slovensko etnično ozemlje odrezali na zahodu in severovzhodu, Slovenija je izgubila dve petini etničnega ozemlja: Primorsko, slovenski del Istre, južno Koroško in Porabje. Nacionalna ideja *Zedinjena Slovenija* je ostala in postala še bolj aktualna in rodovitna literarna tema. Aktualna toliko bolj, ker so lastniki prisvojene dele podvrgli režimu hitre asimilacije. France Bevk in Prežihov Voranc nista edina, vendar sta v obliki romana največja upornika temu deetnizacijskemu hudodelstvu.

Makso Šnuderl je v romanu *Izgubljena zemlja* (1934) pesimistično upodobil duhovno nemoč vojne generacije, njeno resignacijo, s katero je dočakala in deloma sozakrivila izgubo koroškega plebiscita. Na dogajalnem prostoru Peščenhib gospodari lesni trgovec, materialistični tip, voljen v razne odbore, dokler z nagrabljenim kapitalom ne pobegne in podjetje propade. Narodnostno vprašanje parazita ne zanima, narodnost mu pomeni samo »skupni žep«. Duhovna generacija pa je pasivna, skoraj ubita. Narod ostaja brez vodnikov, brez jasne in odločne diplomacije, njegovi politiki so sanjači, brez smisla za stvarnost postavljajo mejnike na Trst, Celovec in Gradec. Ob njih se šopiri renegatska svojat, njene »duše so na prodaj«. V Slovenca naj bi se »vcepila nemška misel in je postal pankrt«. Ne želi si svobode, marveč hoče biti »član tujega naroda« – pač zato, ker je tujim oblastnikom uspelo, da je »resničnost zatiranja v njem večja, kot vera v svobodo«. Idealistični del rodu pa je prešibak in ne more napraviti »iz hlapcev ljudi«. Zgodovinski trenutek narekuje Slovencem visoko etično obveznost: da izruvajo zavest, da so nič, da si vrnejo smisel za nacionalno idejo, za lepoto, resnico in svobodo.

Nacionalni navdih je Francetu Bevku narekoval pripovedna dela, v katerih je ostro ločeval odpadnike in narodu zveste epske osebe, kritiziral pridobitništvo na račun ohlapne narodne zavesti. Njegov prvi slovstveni vrhunec narodnega odpora je zgodovinska trilogija *Znamenja na nebu* (1928–1929). Ker sta italijanska fašistična oblast in katoliška Cerkev jemali Slovencem elementarno pravico do materinščine v šoli in cerkvi, je zasnoval roman o učitelju, ki ga zaradi narodne pokončnosti premestijo v notranjost Italije. To literarno idejo je zamenjal z učinkovitejšo. Ker so bili beneški Slovenci lojalni do države, je zgodbo postavil v Beneško Slovenijo in v čas, ko so prepovedali rabo slovenščine v cerkvah. Pod psevdonimom Pavle Sedmak je objavil roman *Kaplan Martin Čedermac* (1938). Za junaka je izbral živ model duhovnika, za zgodbo pa njegov boj z nekaterimi stanovskimi kolegi in z deklariranim izdajalcem, predvsem pa njegov »Ne!« fašistični in cerkveni oblasti, da bi pridigal le še italijansko. Čedermac ni nacionalist, ampak zvesto zrašččen z ljudstvom, ki si svojega jezika ne pusti vzeti, pa naj tako ukazujeta Mussolini ali Cerkev. Čedermac se v skladu s svojo narodno zvestobo ravna do zadnje meje: ne odpove se narodu, odpove se cerkveni službi. Je junak, ki zavrača fašistični nadzor o državi, italijanski imperializem in Cerkev, ki soglašča z raznarodovalnim zločinom. Pomemben sojunak je verna množica, ki Čedermaca obvezuje za nepopustljivo ravnanje v boju za jezikovno pravico kot simbolom osebne in narodne

svobode. Čedermačeva zgodba je bila leta 1938 jasen opomin posvetni in cerkveni oblasti v Sloveniji o odgovornosti do narodnega vprašanja ob osvajalnem pohodu nacistov in fašistov. Toda tudi del slovenske cerkvene oblasti je že kmalu preslišal obtožbo Čedermačeve matere: »Martinac! Sveti oče so naši sveti Materi jezik odrezali ... To ni pravično ... To ni dobro ...«

Prežihov Voranc je svojo narodno bolečino in naročilo izpovedal v romanih *Požganica* (1939) in *Doberdob* (1940). Maja 1930 je moral pred jugoslovanskimi oblastmi pobegniti na Južno Koroško in od blizu gledati, kolikšno škodo je v desetih letih po plebiscitu napravila germanizacija. Opisal jo je v romanu *Požganica*. Na dveh Slovenih pokaže, kako je ljudi razdvajala: delavec Čarnuhov Otež se pridruži nemškimi nacionalistom in nemškutarjem in v spopadih za Koroško ubije kmetskega rojaka in zavednega Slovenca Močivskega Petruha. Pripovedovalec ne podcenjuje tudi diplomatskih intrig, nemške hujskaške propagande in oholosti niti ne premalo obzirne srbske vojske in drugih dejavnikov, ki so povečali odpadništvo. Izdajstvo se je kotilo pri grabežljivem malomeščanstvu, pri slovenskih »Herrenbauerjih« – pogospodenih gruntarjih, pri socialnih demokratih, pri Bachovih huzarjih ali ponemčenih Čehih, ki so tod dobivali pomembnejše gospodarske vloge. Vdajali so se uradniki priskledniki, pa služkinje in hlapci, ki jih je renegatska gospoda toliko duševno popačila, da so se z njo vred sramovali materinega jezika in z njo vred sovražili svoj rod. Najmočnejši raznarodovalec pa je nemški kapital. Grof Thurn si najprej prigoljufa planino Požganico, nove bajtarje požene v svoj rudnik, v fabriko in jim prepove rabo slovenskega jezika. Tujec odkupuje slovensko zemljo, slovenski delavec pa mora spodkopavati temelje lastnega naroda, medtem ko mu duhovnega jemlje utrakvistična šola ter nacionalistična velikonemška socialna demokracija. Prežih nepopustljivo razčleni sistem, ki je Slovencem jemal narodno dostojanstvo in gmotne temelje. Kritizira tudi del duhovščine in slovensko-jugoslovansko oblast, ki je velike gozdne ploskve v slovenskem etničnem prostoru tostran meje prepustila nemškim grofom in Koroščem odtegnila zaledno oporo.

Roman *Doberdob* je pisal med letoma 1926 in 1940. Roman ima štiri dogajalne prostore, enega frontnega, tri zaledne z naslovi Črna vojska, Doberdob, Lebring in Judenburg. V njem dozorita narodnostna zavest slovenskih vojakov in njihov oboženi upor avstrijski državi, dozorita tudi ob spodbudah iz domovine, zaradi česar avtor upravičeno šteje *Doberdob* za »vojni roman slovenskega naroda«. Pogled na celotno besedilo pove, da gre za roman o vojaku, ki mu vojna jemlje dvojno svobodo: svobodo kot človekovo naravno pravico in svobodo, kot jo določa narodna pripadnost. Romana Doberdob ne bi bilo, če se Amun ne bi imel za krivično mobiliziranega in prisiljenega služiti tujedržavni armadi, roman sta rodila narodnostna prizadetost in absurd, da se nekdo pod smrtno kaznijo bojuje za interese drugega naroda, da je ugrabljen in zdresiran kot janičar. Amun je glavni junak do drugega razdelka, obenem je pobudnik in zgled upornosti tudi judenburškim upornikom. Zaradi narodnostne zavesti je leta 1914 prištet med politično sumljive in kot protidržavni element dodeljen kazenskemu bataljonu št. 100. Zatožni »akt«, s katerim je poslan v armado, ga žigosa kot sovražnika monarhije Avstrije. Tega »akta« se ne boji, pred kaznjenim Nemcem Barfussom se identificira kot narodno zaveden mož: »Slovenec sem, ali kaj morem zato? Tudi ti ne moreš za to, da si Nemec.« Amun na doberdobski fronti pobegne iz

avstrijske vojske, tujdržavnemu interesu in posredno evropskemu imperializmu se upre tudi kot humanist in revolucionar. Avtor utemelji njegov pobeg z besedami: »Eden od milijonov, ki so to noč stali v jarkih, se je predramil, prisluhnil svojemu srcu, prisluhnil svojim možganom, nato pa preskočil ograjo, ker ni hotel biti več suženj.« Amun in za njim judenburški uporniki so nosilci čiste, etične nacionalne ideje, borci, ki jih ni zaustavila misel na smrt. So simbol, ki se je v dvajsetem stoletju še dvakrat postvaril: v letih 1941–1945 in leta 1991. So izraz in spomenik moči, kot jo je videl Cankar: »Močan si, o slovenski narod. Tisoč in petsto let krvaviš, izkrvavel nisi!«

Roman Florijana Lipuša *Odstranitev moje vasi* (1983) je že po naslovu težek opomin in svarilo pred surovo germanizacijo slovenske Koroške, kjer rjavogvantovski nacionalizem pokopava slovenske kraje drugega za drugim. Tokrat gre za kraj, v katerem je vaška skupnost tragikomična, ker že predolgo čaka na veliki dogodek, ki naj jo osvobodi morečega čakanja. Čaka namreč na mrliča, bolešno si želi pokopališkega veselja, kakor pripovedovalec označuje čudaško hrepenenje. Izvira čakalni motiv iz duha časa, je smrt znamenje časa ali samo ožjega prostora? Duh časa je na primer tudi posvajanje človeka in celih skupnosti, tudi nacionalistično posvajanje. Skupnost je preplašena zaradi nekega prečudne poka v gozdu: trčilo je dvoje dreves in se razsulo. Kakšno preroštvo je to? Mar je pok napovedal zaželeno smrt, je nemara izraz, simbol vodilnega motiva romaneskne ideje? Mar spada v okvir narodnostnega zastraševanja in koroškega prastrahu zaradi dozdevno nestrpnega slovanstva? V sklepnem prizoru vas pričakuje novomašnika, namesto svečanosti pa pride dvojna smrt: grbasto starko zadane možganska kap, med vstajenjsko ceremonijo in blagoslavljanjem jajc se zruši nosečnica, ki jo na poti v bolnišnico sreča mrliški voz, na njem pa medeninasta posoda s pepelom iz koncentracijskega taborišča. Iz pepela vstajajo sence sežganih vaških sorodnikov. Odpre se spominska časovna dimenzija in vaščane napolni z nekdanjimi slikami, prizori nacionalističnega divjaštva. Množica se za hip skrči vase, dokler nazadnje ne odreveni ob vesti, da je nosečnica rodila mrtvega otroka. Dve dimenziji smrti – in vas je »odstranjena«, prihodnosti ni več: »Nosač navzdol in nosač navkreber bosta gnetla dol v vas smrad po zažganem mesu«, vas bo le še »siv madež«, nad njim bodo »od generacije do generacije« blodili le plameni spomina. Ali je etnocidno hudodelstvo na Koroškem moč označiti še z močnejšo podobo?

Aprila leta 1941 je Hitler v Mariboru ukazal: »Naredite mi to deželo nemško!« Deetnizacijskemu pozivu je sledil slovenski upor in po letu 1945 postal navdih za številne romane. Narodnostna ideja živi v njih z različno jakostjo, tako v »zalednih« kot v tistih z bojnim prizoriščem. Obravnavali bomo le nekaj najbolj opaznih in tistih, kjer avtorji izhajajo iz zgodovinskega dejstva, da so okupatorji v letih 1941–1945 uničevali slovenski narod in so etično ravnale tiste sile v narodu, ki so se uničevanju uprele z besedo in oboroženim dejanjem ter zgradile temelje slovenske državnosti.

Beno Zupančič je leta 1957 objavil roman *Sedmina*, prvi del načrtovane trilogije o ljubljanskem ilegalnem boju. Ubeseđena je le prva, Nikova pripoved. Mladostnik zrase v krogu tovarišev v upornika in razmišlja o človeku in narodni usodi, o moralni zavezanosti borca za svobodo. S soborci vznemirja okupatorjevo policijsko dušo, obenem pa razdira tudi očetovo vrtičkarsko miselnost. Upor proti očetu je enako silovit in

dokončen kot upor proti oboroženemu narodnemu sovražniku. Oče Kajfež se namreč krčevito otepa odgovornosti za narod in domovino in igra posvečenost malega lastnika. Niko vrže pred njegovo hišo granato, kar napoveduje dokončen konec vsakršnega hlapčevanja. Napol baladni, napol groteskni prizor, v katerem Kajfež in znanec opravljata sedmino za starim svetom, posebej jasno pove, da sedmino proti lastni volji pijeta za malovrednim, narodu odtujenim in zaplotnim malomeščanom, ki životari brez posluha za to, kaj je svoboden človek in kaj svobodna domovina.

Roman *April* (1959) Mire Mihelič je med drugim zgodba slovenskega meščanskega vrha v prvih mesecih okupacije. V moškem zboru, ki se aprila skupaj z banom Natlačanom zahvali italijanskemu visokemu komisarju za kulturno zasedbo in izreče svojo vdanost novemu gospodarju, je tudi kapitalist »predsednik Bergant«. Njegov nazor je, da narodnostne meje ovirajo razvoj gospodarstva; predstavlja tip bogatega meščanstva, ki je za dobiček pripravljeno sodelovati z okupatorjem, pa četudi z nekdanjim tržaškim pekrom Graziolijem. Protipol te kupčijske nemorale je Viktorija, ki s svojega vozička obsoja narodnostne brezbrizneže in varuje moževo izročilo, da je Nemce sovražiti; tudi zahteva, da je z domače palače sneti hitlerjansko zastavo. Protipol Bergantu je dr. Valentini, ki se roga smešni bergantovščini in drugi duhovni izumetničenosti meščanskega salona. Ostro se spopade s kulturbundovcem Osterjem, ki služi nemškim koncentracijskim taboriščem. Človeško in nacionalno se ne pusti osramotiti: ko bi se namreč 23. aprila moral iti poklonit okupatorski oblasti, se vrže v reko in utone. Pač po modelu ljubljanskega župana Ivana Hribarja?

Tone Seliškar pripoveduje v romanu *Noč in svitanje* (1964) o slovenskih prostovoljcih, ki so aprila 1941 odhiteli proti Hrvaški, da bi se tam soočili z nemško vojsko in s hrvaškimi ustaši. Zgodba je umeščena v dva dogajalna prostora, v Ljubljano in v kasarno v Karlovcu. V prvem se razvijajo podobe zavesti, ki se odloči za upor in proti njemu, v drugem podobe ujetih prostovoljcev, ki jim ustaši povejo, da jih morajo naslednjega jutra postreliti. Epski junak prvega prostora je likovni, gledališki in literarni esejist in kritik Simon Mlakar z ženo in sinovoma. Leta 1941 mu je dovolj likovne estetike, odloči se za dejanje, za upor smrti, za življenje. Vzornike si je našel v Prežihovih Samorastnikih, s temi monumentalnimi liki poisti slovenske prostovoljce in seveda sebe. Tudi žena Mlakarca poveže svoj usodni bivanjski trenutek z umetniškimi dejanji, ki predstavljajo podobo slovenske zemlje ter moč in upornost človeka na njej, s samorastniško Meto in Kastelko iz Levstikovega romana *Gadje gnezdo*. Kakor sta ti dve napol mitični materi, se v takšno spreminja tudi Mlakarca. Ko gledata Pavlovčevo sliko *Sava in Šmarna gora*, Mlakar opazi, da se ženin obraz spreminja v simbol, ki svečano izžareva vso slovensko pokrajino. Mlakarca se posvečani v vsemogočno narodno zarotnico, ki svojce in ves narod zavezuje, da vstanejo »iz stoletne mračne neodločnosti« in se med »biti in ne biti« dokončno odločijo za BITI. Viharni odgovor narave in žene povzame pripovedujoči Mlakar v samovelelniško poved: »In Sava in Šmarna gora in žena so kriknili vsi hkrati: 'BITI'!« Ekspresivna Mlakarca je asimetrična podoba mitične Germanke, obe sta romantični idealizaciji, že kar bitji iz fantastike, obe poveljujeta svoj narod. Germanka kot rasno božanstvo, ki ne prenese tujerasne krvi, Slovenka kot nosilka etičnega načela, da ima vsak narod pravico biti.

Predmet romana *Za svetlimi obzorji* (1960–1963) Miška Kranjca sta narodnoosvo-

bodilni boj in socialna revolucija na Slovenskem v okoliščinah fašistične-nacistične okupacije 1941–1945. Pomemben poudarek je zlasti na narodnostni, nacionalni ideji. V obsežni epopeji se spopadata »slovenska domovina« in velikonemški pohlep po »življenjskem prostoru«, ali kot spopad komentira avtor: »In tako se zdaj srečujeta v teh gorah preprosta slovenska, borna majhna domovina, pregažena, izkravela in iztrpinčena, v delavskih kmečkih srcih globoko pokopana, in nemški življenjski prostor, nemški red: slovenski nedresirani borec in nemški disciplinirani nadčlovek; bojujeta se – prvi, da bi osvobodil svojo skopo, majhno zemljo in na njej svobodno živel, in drugi, ki se je pred leti ali že davno v zgodovini odpravil, da si pod zastavo takšnih ali drugačnih ciljev, gesel, parol, idej, ideologij prisvoji celi svet in ga zaslužni.« Osrednja tema tega spopada je boj štirinajste partizanske divizije, ki je kolektivni junak in izraz makrozgodovinskih dejstev in temeljnih moči, ki se uveljavljajo po vsem obsežnem romanu. Te moči so tri: Okupatorjeva strahovlada, nad Savo nemški ukaz »Napravite mi Spodnjo Štajersko spet nemško!«, pod Savo italijanski fašizem, ki ga po kapitulaciji Italije zamenjajo Nemci. V reflektivnih motivih in z zločinskimi dejanji pripovedovalec opiše njuno aetično, hudodelsko naravo, s katero sta zmaličila najprej svoje ljudi/osvajalce, nato še del Slovencev. Opozicijska moč je Osvobodilna fronta slovenskega naroda, politična in vojaška odporniška organizacija, ki se bojuje za človekovo narodno in socialno svobodo. Tretja moč so konservativne skupine na Slovenskem, s katerimi sodeluje tudi Cerkev. Ohraniti hočejo status quo in s kolaboracijo slabijo osvobodilni odpor. Razcep sega tudi med kulturnike, skrajno mejo predstavlja ta partizanski pesnik Karel Destovnik - Kajuh in domobranski pesnik France Balantič. Mikrozagodovinskih oblik in spopadov treh moči je seveda veliko preveč, da bi jih naštevati. Dovolj je navesti globalno razčlenitev politike in »etike« nacistov na Štajerskem, kamor februarja 1945 prodre Štirinajsta divizija. Nemci so že spomladi 1941 izselili slovensko izobraženstvo, ki bi lahko organiziralo vstajo, tudi večino mlajše duhovščine. Uvedli so talstvo in Slovence ubijali po etnocidni računici: za enega Nemca sto Slovencev. Z gospodarskimi slepili so hromili nacionalno zavest kmetov in delavcev. Kot obliko strahovlade so ustanovili Heimatbund – Domovinsko zvezo, izrazilo raznarodovalno organizacijo, ter njen vojaški oddelek Wehrmanschaft – domobranstvo, ki naj bi zadušilo vsakršen uporniški vzgib. Sodelovalo je tudi v boju proti Štirinajsti. Vzporedno z opisi teh plasti in nekaterih nacističnih veljakov poteka osrednji vojaški dogodek, tritedenski boj Štirinajste z Nemci od Sotle do Mozirskih planin. Na partizanski strani v duhu Kajuhove poslanice: »za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti«.

Glavni junak romana Mire Mihelič *Ogenj in pepel* (1971) je senator. Je odličen poznavalec liberalne ideologije, ki jo je uveljavljal kot predvojni jugoslovanski minister. Rad razpravlja o pravi demokraciji, je glasnik tega »edinega sistema«, ki posamezniku zagotavlja »integriteto in dostojanstvo«. Kot politik ve, da je politika polje kompromisov, ki nazadnje pripeljejo v blodnjak, v katerem lahko še tako etičen človek postane izdajalec ali samoizdajalec. Ker zavrača nasilje, zavrača senator tudi slovenski osvobodilni boj in ga šteje med nasilja. Želi si monarhije, kraljevske Jugoslavije; zato naj Slovenci iščejo »modus vivendi« z okupatorjem. Povrh je boj proti okupatorju nasilje. Senator je romantični zagovornik neupiranja sredi okupatorjevih pokolov in

odvažanj Slovencev v koncentracijska taborišča in razseljevanj z njihovega etničnega ozemlja. Podpiše tudi memorandum slovenskega Narodnega sveta, po katerem se slovenska vojska mora podrediti klerikalcu, ki naj z Nemci sklene »premirje z najugodnejšimi pogoji«. Nakar zmerom bolj blodi, da je resnično zlo v Sloveniji zakrivil »terror tako imenovane Osvobodilne fronte«. Ko kurjač brska po kaminu in reče, »koliko je spet pepela«, senator povzame: kar mu je ostalo, »je tale pepel v kaminu ... Vi ste izgubili sina, jaz pa hčer«. Hčer je izgubil zaradi »ideologije«, ker je osvobodilni boj proti okupatorju povezala tudi z idejo revolucije. Senator še naprej vztraja, da je z diplomacijo mogoče doseči več kot z orožjem, kot z uporom. Kurjač pa ga radikalno zavrne: ničesar ni storil zoper okupatorja, nič z idejo čakanja in z abstraktno ljubeznijo do naroda, najmanj pa z načelom dobrote, ker »s samo dobroto ni mogoče poravnati zločinov« okupatorjev, ki so razrezali slovenski etnični prostor in na njem uprizorili mrtvaški ples.

Junak romana *Doktor* (1982) Janeza Vipotnika je doktor policijske vede, ljubitelj umetnosti in pogumen domoljub Vladimir Kante. Njegova romaneskna zgodba je zožena na eno noč, v kateri v jetniški celici pričakuje usmrnitev ter doživlja/obnavlja svojo tajno dejavnost ter mimohod prizorov in sodelavcev, presoja svoj in njihov človečanski/etični smisel upora. Avtor v njegove spominske motive vgrajuje značilnosti in obveščevalno veččino Osvobodilne fronte. Spopadata se dve moči: odporniška organizacija slovenskega naroda in etnocidni fašistični/nacistični sovražnik, ki ne sluti, da ima v svojem nadzornem vrhu domačina, ki zaradi predvojne policijske prakse večje prekriva svoje vohunsko delo. Ko ga nazadnje odkrijejo in gestapovec zlovešče vzklikne »Doktor! ... Končano je!«, surov dialog zaokrožita hlapčevska ribniška valpta ironično narečno: »Teku, gaspud dohtar, tekuuuu ... Vsaka ret svoja kahla najde ... Teku, dohtar, zdej te bova pa slejkla!« Bijejo ga tudi gestapovčeva vprašanja: »Kaj ste poročali OF? S kom ste imeli zveze? Kdo so bili vaši sodelavci na policiji?« Njegov molk preglasijo telesni udarci, zafrkavanja in gestapovčevi kriki: »Mora spregovoriti, m-o-r-a!«, »Dohtar, dohtar, tok dej no, reč kaj!« V spomin mu vstopijo še voditelji meščanskih strank, ki so pohiteli prosit celjskega poveljnika nemške armade, naj zasede Ljubljano, preden vdoro Italijani, in njihov hitri preobrat in poklonitev Mussoliniju: »Sprejmite, duce, izraze naše brezpogojne vdanosti.« Spomni se tudi izdajalskega prizora, kakor stoji med odličniki na odru, na katerem govorijo ob domobranski februarški prisegi »kozjebradi slovenski general«, za njim nemški general, nazadnje pa še ljubljanski škof. Tragična balada doktorja v spopadu za narodov biti ali ne več biti daleč presega svoj čas, je del skale, na kateri stoji današnja slovenska država.

Osrednji junak romana Alojza Rebule *Senčni ples* (1960) Silvan Kandor prihaja iz kraševske družine, ki se pod italijansko fašistično zasedbo ne pusti razsloveniti in ki se upira samozvanemu kulturnemu mesijanizmu rimske volkulje. Slovenščino piše in brani tem bolj, ker jezik šteje za življenje, jezik »ni nič drugega kakor življenje«. Italijani pa slovenščino zasmehujejo in zatirajo kot »tisti jezik«/»quella lingua«, kot zaničevanja vreden človekov glas. Silvan piše v nekem časniku povest o stvarnih posledicah jezikovnega zaničevanja; Jernej Jerobnik se prelevi v Boro Gerobbija in postane narodnostno brezčuten. Zgodbi, ki ju živita Kandor in Gerobbi, si stojita nasproti kot silovit polemični dialog dveh narodnostnih drž – izdajalske držice proti obrambi narodnostne

identitete. Lahko bi se reklo tudi idealizem proti materializmu, čim pekarnar Gerobbi napiše na svojo trgovino izzivajoči poziv Qui si parla soltanto italiano. Sin pa ga kmalu zbode z italijansko poniževalnico: »Ti si ščavo, da se razumeva!« Julija 1945 ob odhodu jugoslovanske vojske iz Trsta Bortolo sname belo-rdečo-modro zastavo in natakne italijansko trikoloro kot neko dokončnost. Silvan Kandor kritizira tudi Maksa Vencelija, ki trdi, da je zaveden Slovenec, vendar svojega priimka ne bo resloveniziral. Je potemtakem le deklarativen Slovenec, izrazit narodni omahljivec, ki v javnosti pokaže, da je odpadnik. Razmejitev za ali proti nacionalni identiteti je torej preizkušena in opisana s poglednega kota jezik je življenje. Kdor to celoto na meji dveh kultur in jezikov prekličje, je neetično bitje. Vsekakor dragocen pisateljev opomin k narodnostni čuječnosti in odgovornosti.

V romanu *Kačja Roža* (1994) Rebula še ostreje osvetli kulturocidno in etnocidno dejavnost italijanskih fašistov na slovenskem ozemlju med letoma 1942 in 1943. Italijani načrtno in surovo brišejo slovenstvo na Krasu in v Primorju, popačujejo imena in priimke, poitalijančujejo krajevna in ledinska imena, nasilno premeščajo slovenske učitelje in duhovnike, požgejo slovenski kulturni dom v Trstu in uničujejo slovenske knjige. Kačja roža je obenem tudi zbir slovenskega odpora, tudi Kosovelove družine v letih 1924–1926 in življenjepis na smrt obsojenih bazoviških tigrovcev. Epske osebe v romanu so Slovenci in Italijani, domači revolucionarji in tuji črnosrajčniki. Na obeh straneh tudi pesniki in umetniki: Amionto Borsi, ki je korakal z D'Annunziem na Reko, njegov nečak pesnik Amos, ki kulturocidu nasprotuje, pa Marinetti. Na slovenski strani Stanko/Srečko Kosovel in pianistka Nataša/Karmela Kosovel. Dušan je intelektualec marksist, »ilegalec med kamni in drevesi« in odločen borec proti fašistom. Revolucionar je, ki ceni »veličino človeškega dela« za ponižane, tlačene, odrinjene, za manjšince. Toskanec pol-Žid Amos ima mehko dušo in Slovencev ne zatira, pa vendar ga Dušan šteje za »orodje aparata, ki uničuje moj narod!« Na Krasu naj bi vohunil, izdajal, poglabljajl sistem kulturocida v »odrešenih krajih« Slovenije. Toda policija poroča, da je Amusovo »nacionalno čustvovanje« dvomljivo, ker se je zaljubil v slovenščino, v Kras in Kraševko. Skratka, avtor brani nacionalno bit in različnost kultur in civilizacij na primeru slovenskega kraško-primorskega odpora Marinettijevi futuristični ideologiji močnejšega, ki naj bi bil izbran in določen za uničenje manjvrednih kultur in narodov.

Roman Marijana Čuka *Pena majskega vala* (1998) poskuša nacionalno sovraštvo premostiti z ljubezenskim povezovanjem. Zgodbeni prostor je Trst ali mesto, v katerem jezikovna in rasna nestrpnost preprečujeta naravne ljubezenske zveze, je mesto, ki ni presečišče multikultur, ampak poligon novo-starega italijanskega nacizma. Del mlade generacije sicer poskuša premagovati etnično sovraštvo, vendar zaman: Maksovi in Luisini ljubezni je sojeno nasilno razpotje. Zgodbeni deli tudi razkrivajo, da Slovenci popuščajo pritisku, še posebej istrskim ezulom. Ob zgodbi odpre avtor še zajedljivo zgodbo urada, »ki dnevno evidentira mrtve Slovence« in neprizadeto skrbi za narodovo mrliško knjigo. Z izjemo Maksa, ki je predsednik urada, delajo v njem hladnokrvni statistiki Olga, Patrizia in David, ki jim slovenstvo ne pomeni nič. Maksov oče je zgradil zamejske slovenske strukture po navdihu partizanstva, zavračal je kulturno in politično utopitev v italijanstvu, zavračal lažno fratellanzo, ker je slovenščino potiska-

la v družinske meje. Luisini starši so ezuli iz Rovinja, oče odvetnik, priseljenec iz južne Italije, je sovražil Titovo Jugoslavijo. In ker so jim Slovani vzeli Istro, jim morajo v enaki meri vrniti Slovenci na Tržaškem. Še več, Slovenci morajo iz Italije, ker »tu moramo orati etnično čisto zemljo. Gibanje Fini je naše« trdi Luisin oče in odločno zavrača njeno zvezo s Slovincem v duhu gesla »Iztrebiti je treba ta gnoj!«. Mlada poskušata razbiti temeljno nacistično laž: »Ali nas res nočete prisiliti v dvojezičnost in živeti kot pijavke na račun Italijanov?« vprašuje Luisa. »Ne!« je kratek in dokončen Maks. Romaneska junaka sta vsaj za hip srečna, za hip sta odrešena nacionalnega sovraštva. Na koncu ostaneta tragična aktualna junaka sedanjosti, tragična, ker je razdorno nasilje nad osebno svobodo močnejše kot združujoča ljubezen. Bo panevropska ideja kdaj zmagala nad nacionalističnimi strastmi? Bo »žlahtna kultura« kdaj odpravila svojo nacionalistično bolezen, svoj večvrednostni kompleks?

II.

Spolizirani svetovni nazor, zmaličen v narodnoobrambno/domovinsko prevaro je izrazito dejaven v romanu Mimi Malenšek *Temna stran meseca* (1960). Snov je spopad domobranske »slovenske vojske« in partizanske brigade leta 1943 na gradu Turjak. V tem spopadu si stojita nasproti tudi brata Jože in Boštjan, ta kot poveljnik domobranske enote, oni, ki šteje komuniste za »naše«. Nazorsko si nasprotujeta, enotna pa sta si v odporu do okupatorskega gesla »Oberkrain mora postati spet nemški!«. Ker Boštjan vztraja, da komunizem, ki vodi partizane, jemlje dušo in človeka razosebi, streljata drug na drugega in se razideta »vsak v svojo smer«. V njunem razhodu je veliko simboličnega in obenem realnega. Boštjan izreče tezo: »zdaj mi branimo slovenski narod«, takozvani partizanski heroji pa narod pogublajo. Partizanska Mira, ki je vanjo zaljubljen, ga zavrne: »Vi jo (= politično prostitucijo) uganjate, prodali ste se Italijanom.« Kurat Bačar slovesno oznanja domobranskemu oficirskemu zboru: »Z božjo pomočjo bomo pregnali razbojnike (klerikalno ime za partizane) in osvobodili slovensko zemljo«. Bačar in Boštjan pa presojata zločin in krivdo. Boštjan je razdvojen med moralno vrednoto in med avtoriteto ideologije, ki jo čuti kot »tujek« in ki je zaradi nje zabredel v bratomorni boj. Hladni teolog Bačar ga postavi pred izbiro: »ali za Boga ali proti Bogu«, »za komunizem ali proti komunizmu,« »za domovino ali proti domovini«. Če je zločin storjen za Boga, ni zločin in ni krivde. Boštjan ugovarja, da je krivda »starejša od religije« in da je slovenski bog poln »malenkostne maščevalnosti«, še več: »spremenili ste ga v policijskega nadzornika nad dejanji ljudi«. Njun dialog o krivdi in zločinu na široko odpira tedanjo – in sedanjo – slovensko nazorsko in moralno asimetrijo, slovensko pomahničevsko nazorsko delitev in samouničevanje. In še prizor, v katerem bogoslovec odvezuje kmetske fante vsakršne krivde in slepari z biblijsko metaforiko, antitezo in ritmiko: »Ne miru, boj sem prinesel na svet, je rekel Gospod. Povedal je, da bo zaradi njega zapustil sin očeta in hči mater in se bosta brata sovražila med seboj!« Vse to naj bi se logično dogajalo med Slovenci, kjer je prijatelj iz mladosti postal hlapec antikristov in se zaletava v sveto vero. Skratka, slovenski bratski spor je ideološki odvod, zlasti domobranci se bojujejo in trpijo kot nazorsko indoktrinirana bitja, bojujejo pa se na strani okupatorja. Da jih je avtorica vpisala na

temno stran meseca, je stvar etične presoje sprtih bratov v zgodovinsko najtežji narodni uri, v boju z okupatorjem, ki si je Slovence izbral za popoln etnocid.

Prva knjiga romana *Za svetlimi obzorji* (1960) Miška Kranjca obsežno opisuje bratski razdor v družinskem in narodnem okviru. Joško in Mile Jarnik sta ideološka nasprotnika, prvi je rdeč, drugi je bel. Miletu »brodi po glavi le še iztrebljanje rdečih banditov«, tudi brata Joška bi ubil. Spopadi med belo- in plavogardisti na eni ter partizani na drugi strani segajo vse do zadnjih poglavij *Grad gori* in *Razvaline idej*, kjer Turjak postane »grobnica slovenske bele garde«. Med množico zgodovinskih in fiktivnih epskih oseb so značilni nosilci razdora zlasti Joško Jarnik, Jelo Ovsenikov in Joško Lobnik.

Joško Jarnik je predvojni marksist, ki hoče zdaj kot praktični revolucionar ostati do kraja »pošten«, kakor je bil nekoč. Njegovo etično načelo pravi, da »tudi v revoluciji mora biti človek prvo«, kajti »nekaj je revolucija – to človek mora, nekaj smo mi sami, česar ne bi smeli, a skrivamo pod plašč revolucije«. To pomeni, da resnično revolucijo opravlja le etično bitje. Drugo njegovo načelo prvega pogloblja: »Kadar je treba braniti ljudi pred grdih hudodelstvom, pred umazanim izdajstvom, tedaj se konča sleherno sorodstvo: ni več bratov, ne sestra, ne matere ne očeta. Nikogar, nikogar. Samo resnica, samo poštenost, samo sveti cilji vsega človeštva.« Sam je preslaboten, da bi to načelo zmerom uresničil: brata Mileta namreč v imenu revolucije zaradi narodnega izdajstva ne more ubiti. Domobranec Jelo Ovsenikov je obremenjen z umori, obenem je tragično bitje. Res je oboroženi vodja četice domobrancev, res je kriv, da se nad marsikatero hišo ne kadi več in si mora skupaj z drugim domobrancem priznati »vse smo izgubili na tej poti«, je pa vendarle samohodec v svoji četi: zoper partizane se bojuje le zaradi svoje gruntarske miselnosti. Okupatorjevo vojsko sovraži in sklene: »Crknil bom kje v domačih gozdovih, na naši zemlji, svoboden – ne hlapec rdečim, še manj Nemcem«. Joško Lobnik prihaja s Pohorja, kjer je moral partizanom naklonjene, potem ko so ga izpustili iz Dachaua; pride z namenom, da se v partizanski brigadi očisti. Rad bi se bojeval za cilje »preprostih borcev /ki so/: domovina, prostost, komunizem, človek, novo življenje, lepota, radost ... novi svet«, skratka, za vrednote, ki se ujemajo s »svetlimi obzorji«, z metaforo vzvišenega, plemenitega. Avtor zapiše to podobo prvič in edinkrat na strani 752 Prve knjige, zapiše jo kot simbolično metaforo za tisoče imen »silne partizanske vojske ... novega življenja«.

Tema romana *Ne vračaj se sam* (1959) Vladimira Kavčiča sta razdvojeni partizan Milan in razdvojeni domobranec Tomo. Oba sta leta 1945 poražena in doživljata nasprotno od tistega, za kar sta med vojno zastavila svoji življenji. Partizan je prizadet zato, ker njegovi za njim vohunijo, štejejo ga za agenta tuje obveščevalne službe, domobranec pa je razrvan in razdrobljen »na tisoč delov«, ker je vojni poraženec in so mu razmere kot beguncu nevarne. V domobranstvo ga je potisnilo sovraštvo do bajtarjev in komunistov, še posebej očetovo sovraštvo do teh. Oče ga je vzgojil za gruntarja in strogega katoličana, zdaj prepozno spozna, da je žrtev duhovnega pokroviteljstva že od rojstva: »Ko prideš na svet, ti vcepijo v glavo. Sploh nimaš izbire. Pojdi in umri. Za pravico, za resnico, za Boga ... Ta Bog je bil ves čas v očetovi službi.« Ko se Tomo v analitičnem delu zgodbe spominja svojega vojakovanja v mestu, časa, kot je »bandite« in oficirje/pristaše Osvobodilne fronte s kamionom odvažal na železniške vagonc

jih predajal Gestapu, pri tem zadovoljno ponavljal, da jih čaka smrt, se še ni zavedal, da mu je ideologija uničila človečnost, zmaličila v fantastičnega vernika in protikomunista ter zaničevalca bajtarstva in bajtarja Milana. Med vojno je pogostoma čutil strah, strah pred neznanim. V navalu besa ga je obšla čudna moč, da je zmozel tudi težka zla, ali kot pravi: »Nobenega strahu nisem čutil, nič neznanega ni bilo. Ubil sem ga kot psa in se prepričal, da to ni nič posebnega. Nobenega zadržka. Tako bi tudi ostalo, če rdeči ne bi zmagali. V resnici pa so jih oni pobili več kot mi.« Milan in Tomo se ločita po osebni svobodi in nesvobodi. Prvi ravna po svoji volji, sam išče in se bojuje za drugačno, za boljše življenje, je svobodni subjekt. Drugi že od mladosti ni svoboden in šele po porazu razmišlja, da mora prihodnost »vzeti v svoje roke«.

V romanu *Ljubezen* (1979) Marjana Rožanca se skupine fantov in deklet nazorsko ločujejo, eni so klerikalni orli, drugi liberalni sokoli, nekaj jih je marksistov, komunistov. Po italijanski okupaciji so nekaj časa vsi »goreči narodnjaki«, kmalu pa jih voditelji razločijo s svojimi »resnicami« o tem, kaj je narodna svoboda, kdo jo dejansko ogroža in na kateri strani se je zanjo bojevati. Mednje vsejejo politično sovraštvo. Eni verujejo, da bo bog vojno končal v nekaj mesecih, drugi se zbirajo za samostojen upor okupatorju, »kompromitirani komunisti« se umikajo v gozdove. Zaradi okupatorjevega fašističnega nasilja se v Zeleni jami razvije sovraštvo, narodna duša se razdvoji na domobransko in partizansko, Zelenojamci se zaradi nazorskega narodnopolitičnega razdora med seboj pobijajo. Okupator izseljuje ljudi v taborišča, tudi avtor mora po letu 1943 »na delo« v okviru nemške organizacije Todt. Duhovnik Ciril iz Zelene jame je kurat domobrancev na Turjaku in drzno vprašuje avtorja romana: »je tvoj oče še zmerom v internaciji?« »Še,« sem rekel. On pa svarilno: »Ti pa le glej!« Ciril nadaljuje svoje rabeljstvo, hladnokrvno »fenta« Lenkinega fanta, ker ji je napravil otroka. V Epilogu stoji pripovedovalec pred spomenikom padlih in misli »na nezbledele obraze svojih padlih«, na Kamnarjevega Vikija, ki je bil umorjen skupaj s šestimi partizanskimi oficirji, sedaj narodnimi heroji; na Turjaku so jim izkopalili oči in izpulili jezike. Misli tudi na Cirila in Metoda Škoberneta, na njun grob in tisočere druge. Konec maja 1945 rodi Lenka dvojčka, Cirila in Metoda, ki sta realnost in obenem simbolika nepretrganega življenjskega toka in rodu. Razdvojeni Zelenojamci in razdrte družine so prisposoda slovenskih družin na vsem narodnem ozemlju, ki so jih prizadeli zapori, taborišča, izselitve, posilivojaki. Nacija se je številčno tragično skrčila.

Roman *Veliki voz* (1992) Miloša Mikelna pripoveduje o Štefanu in Francu Vidoviču in njunih družinah, to je o Slovencih na njihovi poti od tiste tragične in optimistične procesije v Cankarjevem *Kurentu* (1909) do njihovega ideološkega razdora med drugo svetovno vojno in po njej. Potem ko sta se med prvo vojno razšla v Beli krajini, se brata prvič srečata na Malgajevem pogrebu leta 1919 in spoznata, da sta se popolnoma odtujila, ali kot pove Štefan: »midva se nimava rada«. Brata in bratranci se tik pred okupacijo 1941 dokončno razidejo, so simbolična metonimija narodnega ideološkega razdora. V drugem delu romana Slovenci radikalno ponovijo slepoto iz Črtomirovih časov, svojo tragično temo, da »Slovenec že mori Slovenca brata«. Štefanov rod, ki ga zaničujejo, držijo gospodarsko pri tleh in policijsko zasledujejo, ker menda ne predstavlja slovenske duhovne identitete, ta rod se okupatorju upre. Francetov katoliški rod se mora umakniti iz Celja v italijansko »ljubljsko pokrajino« in se preda utvari, da je

zavoljo obrambe katoliške duhovne identitete in s tem narodne identitete smrtni narodni sovražnik upravičen in nujen zaveznik v spopadu s Štefanovim rodом. Frančev sin Jernej sodeluje v »slovenski legiji« in pri ustanavljanju domobranske vojske, izdelati mora tudi študijo, kako po zmagi priključiti Koroško in Primorsko. Štefanov sin Gašper pa je komisar Krimskega partizanskega odreda in veruje, da je »partizanska vojska temelj nove zavesti slovenskega naroda«. Jernej je domobranski pomočnik, vendar 20. aprila 1944 ne gre prisegati zvestobe Hitlerju. Gašper strne razdvojenost Vidovičev v besede: »Naš rod je na dvoje. In če bo šlo tako naprej ... se bomo še poklali med seboj«. Rodovni spor zmanjšuje moč nacionalnega subjekta v boju z raznarodovalno slo etnocidnih narodov. Maja leta 1945 se Jernej na Ljubelju ozira v zvezde, v Veliki voz in v Severnico, pa se mu zazdi, da zvezde Velikega voza blodijo, le Severnica stoji na mestu. Pač učinkovita metafora vidovičevskega dela slovenstva v tedanjem evropskem kaosu. Vidoviči prebrodijo vojno kot individualni in tipični predstavniki spopada za človečansko in narodno identiteto, prehodijo ga kot medsebojni sovražniki in tujci. Po vojni se Franc in Štefan srečata na sprehodu v Ljubljani. Štefan pove, da mu je Miho ubil nemški Gestapo in leži na graškem pokopališču, Franc pa reče, da Jernej leži v Hudi jami kot ustreljen domobranec. Vidoviča se razideta kot tujca z neobvezujočo frazo: »Se bomo še videli,« reče Štefan, Franc pa odgovori: »Ja, videli se bomo.« Tujca, nasprotnika. Labradorski mraz med bratoma in rodovoma ni tu zaradi literarne ideje, ki se hoče logično zaokrožiti, ampak je dvojni dokument: dokument slovenske nesloge med okupacijo in dokument sedanje ideološke nestrpnosti, ki hoče prepričati, da leži krivda na Štefanovem, ne na Frančevem rodu, ne na kolaboraciji z okupatorjem, ampak na upor proti njemu.

Saša Vuga razčlenjuje v romanu *Opomin k čuječnosti* (1997) protislovnosti med osvobodilnim bojem in tik po njem na Tolminskem. Tolminci so se v času okupacije bojevali proti okupatorju, nekateri pa so z njim tudi sodelovali. Simboličen primer razdora so bratje Rev: eden je domobranec, drugi partizan, tretji se konec leta 1945 vrne telesno in duhovno bolan iz koncentracijskega taborišča. Kdo je modrega Pijaca, kdo Tolmince pahnil v krivdo in sramoto: rdeči, fašisti ali pa nekaj iracionalnega, kakšen skrivnosti prarazdor, ki Slovence razjeda menda že iz davnine? Avtorjev odgovor je jasen in zgodovinsko stvaren: »Se med pisanjem večkrat vprašam: Bi lahko bilo drugače? Ne – drugi (prav strupeno Italijani) so posejali zmedo zla. Želi pa smo mi.« Značilna žrtev tujčevega vsejanega zla je oče Egidij Rev. Razdoru v Slovincih je hotel biti pravičen, pa je sina Zdravka poslal k rdečim, sina Srečka pa k belim. Tam sta se spreobrnila in se v duhu Pajacovega obraza vrnila z nasprotnih bregov, Srečko kot partizan, Zdravko se je umaknil v Argentino. Na črti krivde in poštenja mora Srečko nazadnje na Pijacov grob in de profundis poslušati glas, ki upora proti sejalcem zla, proti obema okupatorjem vrednoti kot etično dejanje, sodelovanje z njima pa kot moralni poraz. Glas pravi: »Tolaži me, da smo se bojevali za svobodo domovine ... Fojbca? Ne ti ne jaz jih nisva streljala – sva pa stala tam. Obsodil jih je pasji čas. Obsodil pesnik ... Takrat volčji zbor pojde ovce klat /Župančič/ ... In, prav razumi – takratna domovina obsodila ... Ker so menili, da je za Slovence sleherna oblast od Boga, samo da je slovenska, so skočili na vagon, ki je drvel strmo nikamor ... Jah, vesel sem, da sem bil, kjer sem v vojni bil. Strašno, če bi na dan zmage štel poraz! In žvečil prah

ponižanih podplatov kaj vem kam z vrh Ljubelja gor – eno vem teh zadnjih dni: kdor je za hlapca tujcu, ta ne more volu sneti jarma! Bom sklenil brez odgovora: Mar ni domače zgodovine k morju dol odrešil partizan? To pa je, dragi Srečko, vse. PS: Kajpak odpreš lahko šele, ko bom zaprl vrata v raj.«

SUMMARY

The Slovene novel with the national idea is an expression of a nation under siege, which did not achieve its own statehood until 1991. It was threatened by the German aspiration to attain a corridor to the Adriatic, and the Italian intention to penetrate the Balkans via the Slovene territory. The Slovene *ethnos* closed the door to both, to »the Roman she-wolf« and to the »*Drang nach Osten*.« The evidence of this is, among other things, the division of the small country under the Alps into two parts during WWII. Hence the novel with the national idea is not romantic infatuation with the category of nation, but a defense against the erosion of the Slovene national identity.

The thousand-year purview of Slovenes and the manifesto for their future are recorded in the beginning of the 20th c. in Ivan Cankar's novel *Kurent*. The core of the manifesto are the principle and the command: either a free nation or none at all. Škrobar's example in the novel *Kontrolor Škrobar* shows that Slovenes should no longer be third-class bureaucrats and lower-class lackeys of the Austro-Hungarian Empire, slaves, who were in the end left with nothing but betrayal and suicide. In the novel *Gadje gnezdo* a mother opposes her sons' departure to the front to fight for interests of the foreign state. Two of them are nevertheless swallowed up by the war while the third returns from internment, where he had been sent because of his rebellious national conscience. However, the disintegration of the Austro-Hungarian Empire did not bring a complete liberation to Slovenes. The imperialist powers cut a quarter of Slovene ethnic territory off with people in a part of Istria, the Littoral area, Southern Carinthia, and Porabje having their ethnic rights and identity suppressed. France Bevk and Prežihov Voranc are the most significant analysts and critics of this actions, the former in the novel *Kaplan Martin Čedermac*, the latter in the novels *Požganica* and *Doberdob*. Čedermac's fight with the Fascist and Church governments for the use of Slovene in the churches of Venetian Slovenia was in 1938 also an appeal and serious warning to the Church and secular governments in Slovenia what their duty would be in the near future. Prežih's literary analysis of the Carinthia at the time of the referendum shows that, beside the renegade upper class, German capitalists were the ones who most severely suppressed ethnic rights, i.e., they banned the use of Slovene on their estates, which was exacerbated by Germanization in schools. The fact that in the struggle for Carinthia the Slovene WWI generation was spiritually unprepared and too weak, is presented in the novel *Izgubljena zemlja*.

In April of 1941 Hitler demanded »Make this land German for me!« The Slovene resistance that followed, after 1945 became an inspiration for numerous novels. The national idea has strong emphasis in them, i.e., in the ones about the life in hinterland, as well as in the ones dealing with the front. The study discusses only a few of the most prominent ones and some of those in which the authors agree with the historic fact that the part of nation that resisted the aggressors with words and by force of arms acted ethically. In this group are the novels *Sedmina*, *April*, *Noč in svitanje*, *Za svetlimi obzorji*, *Ogenj in pepel*. The Italian occupation between 1920 and 1941 is portrayed in the novel *Senčni ples*, and the present-day love and hate in the border area between Slovenia and Italy in the novel *Pena majskega vala*.

The novels with the motif of the rift between brothers are the reflection of the politicized world view. Two brothers in the family are convinced that as a member of the home guard and as

a partisan, respectively, they are defending their nation and homeland, but the member of the home guard is not disturbed by the fact that the aggressor gives him support in weapons, while the same aggressor persecutes and kills partisans. Sometimes a member of the home guard and a partisan are torn inside. Pre-war Marxist wants to be honest, because »in revolution, too, a human being should be the first priority«, he wants to defend people from the internal and external evildoers. A home guard member wants to die on his land and does not want to be »a slave to the Reds and even less to Germans.« At the beginning of the Italian occupation of Ljubljana all young people are »passionate nationalists,« but their leaders soon divide them, so that eventually they start killing each other. The motif of rift between brothers also has a paradoxical variant: a father wants to be fair to the national division, so he sends one son to the partisans, the other to the home guard, while the third returns in 1945 from the concentration camp. The novels about the nation divided are: *Temna stran meseca*, *Za svetlimi obzorji*, *Ne vračaj se sam*, *Ljubezem*, *Veliki voz* in *Opomin k čuječnosti*.

The aggressor's concentration camps, prisons, deportations, involuntary recruiting, hostages, and the support to the national rift affected hundreds of thousands of individuals and Slovene families.